

КОМУНІКАЦІЙНА СИСТЕМА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті здійснено спробу дефініціювати поняття “комунікаційна система”. Розглянуто критерії розмежування комунікаційних систем, а також їхні конститутивні ознаки. Особливу увагу приділено цілісності системи ЗМК, яка досягається шляхом інформаційної взаємодії (безпосередньої або прихованої) у всіх сферах духовної та практичної діяльності соціуму.

Ключові слова: комунікаційна система, цілісність, адресант, дискурс, адресат.

I. Вступ

Діяльність мас-медіа кваліфікується, перш за все, як дискурсивна, адже суть її полягає в тлумаченні, популяризації й трансляції по-особливому опрацьованої та препарованої інформації масовому адресатові з метою впливу на нього. Соціокомунікаційний дискурс відображає наслідки мисленнєво-мовленнєвої концептуалізації й категоризації світу, а також систему його оцінок, які сукупно орієнтують аудиторію на певне усвідомлення дійсності та (що головне) на подальші дії, вчинки й загалом поведінку. Ці ланки комунікативного процесу утворюють комунікаційну систему ЗМК та їхніх конкретних репрезентантів, наприклад преси і навіть окремо взятої одиниці медійної продукції, як-от часопису. Комунікаційна система має елементи етнічної конотації.

Теоретичному осмисленню актуалізованої в статті проблеми сприяли праці О. В. Богуславського, М. В. Бутиріної, М. К. Василенка, Л. Є. Василик, С. І. Горевалова, В. Й. Здоровеги, В. Ф. Іванова, С. М. Квіта, Т. А. Космеди, С. А. Костя, С. І. Кравченко, І. В. Крупського, В. В. Лизанчука, А. І. Мамалиги, А. З. Москаленка, О. Г. Мукомели, Н. Ф. Непійводи, О. Д. Пономарева, Г. Г. Почепцова, О. Г. Почепцова, В. В. Різуна, М. М. Романюка, К. С. Серажим, О. А. Сербенської, Л. В. Сніцарчук, О. М. Холода, Ю. Г. Шаповала, В. І. Шкляра, Н. П. Шумарової та ін.

II. Постановка завдання

Мета статті – з'ясувати можливості комунікаційної системи “адресант – дискурс – адресат” як об'єкта дослідження в галузі соціальних комунікацій.

III. Результати

Комунікація – це соціально зумовлений процес передачі та сприйняття інформації в умовах міжособового й масового спілкування різними каналами за допомогою різноманітних комунікаційних засобів. Комунікаційна система, ідентифікована В. П. Конечкою як “функціонально орієнтована сукупність різних комунікативних засобів, взаємопов'язаних мовними й немовними факторами спілкування у відносно цілісній єдності”

[8, с. 47], відрізняється від комунікації як сутність відрізняється від функції. Щоб виділити комунікаційну систему з процесу комунікації, необхідно пригадати основні ознаки системи.

Творець загальної теорії систем Людвіг фон Берталанфі в 1937 р. визначив систему як сукупність елементів, що взаємодіють і становлять єдине ціле [див.: 13, с. 15]. З того часу теорія систем збагатилась довгою низкою дефініцій. Утім, загальною вимогою до будь-якої системи визнається наявність трьох її характеристик: об'єктність, структурність і цілісність. Визначення системи як ієрархічно організованої й певним чином упорядкованої цілісності взаємопов'язаних елементів [14] загалом відтворює її сучасний гносеологічний статус.

Світ навколо нас являє собою сукупність складних самоорганізованих систем, які еволюціонують і взаємодіють між собою. З-поміж них на особливу увагу заслуговують комунікаційні системи, що розмежовують за трьома критеріями: 1) цільовим призначенням; 2) комунікаційними засобами; 3) каналами передачі та сприйняття інформації. Виокремлюють природні й штучні комунікаційні системи. До природних зараховують ті, у яких використовують вербальні й невербальні комунікаційні засоби природної мови. Вони мають національну специфіку. До штучних комунікаційних систем належать ті, у яких для позначення зв'язків та відношень елементів застосовують сконструйовані або запозичені з різних галузей знань символи, формули, знаки тощо. Природні комунікаційні системи зазнають стратифікації з огляду на природу комунікаційних засобів, серед яких розрізняють вербальні, невербальні (фонаційні, кінетичні, мімічні), музичні, виражальні й ситуативні змінні (просторові, часові, світлові, декоративні тощо) [8, с. 91].

Із трьох зазначених конститутивних ознак будь-якої системи й комунікаційної зокрема найважче аргументувати цілісність. Мінімальною одиницею комунікаційної системи є висловлення. В усній формі комунікації використовують також невербальні комунікаційні засоби: сигнали, жести, міміку, рухи

тіла, різні характеристики голосу (тон, гучність), а в письмовій формі комунікації по-слуговуються символами, схемами, графіками, малюнками, різними шрифтами тощо. Елементи комунікаційної системи підпорядковані певним структурним принципам. Так, функціональні взаємозв'язки висловлень, детерміновані лінгвальними й екстралінгвальними факторами, визначають структуру дискурсу. Вона детермінована не тільки комплексом мовних і немовних чинників, а й цілеспрямованою функцією впливу, яка актуалізується за допомогою вербальних і невербальних засобів. Структурні характеристики дискурсу моделюються у вигляді фреймів та сценаріїв. З огляду на смислову цілісність і структурованість дискурс може ідентифікуватися як складна одиниця комунікації [5]. Отже, об'єктність і структурність у комунікаційній системі реалізовані. Що ж до цілісності, то, незважаючи на відносний характер, межі комунікаційної системи науково осяжні. На думку М. В. Шкондіна, цілісність ЗМК як комунікаційної системи визначається єдиним інтегральним результатом, який виникає "на виході" цієї системи. Йдеться про соціально значущі акти спілкування в масштабі всього суспільства, що сприяють формуванню такого стану суспільної свідомості, який відповідає умовам життя соціуму. Ці акти спілкування підтримують та розвивають систему інформаційних відносин у суспільстві, становлять основу масових комунікацій і непряму, опосередковану взаємодію засобами таких технологій, як преса, телебачення, радіо, Інтернет тощо. Цілісність системи ЗМК досягається тоді, коли вони забезпечують інформаційну взаємодію, спілкування в усіх сферах духовної та практичної діяльності, а також сприяють сумісній соціальній діяльності відповідно до умов і можливостей суспільного розвитку [17].

Широка й розгалужена сукупність інформаційних відносин у суспільстві передбачає обмін інформацією між окремими особистостями; між суб'єктами, які беруть участь у процесах економічного, політичного й культурного життя суспільства; між поколіннями тощо. Глобальна система засобів масової комунікації забезпечує інформаційний зв'язок усередині різних видів соціальної діяльності й соціально важливу інформаційну взаємодію між особистостями, у різних групах, соціумах, суспільстві загалом.

Комунікаційна система формує інформаційні механізми та процеси безперервного переходу індивідуальних духовних продуктів у колективні, суспільні. Ці процеси рідко мають характер безпосередньої взаємодії, що знаходить вираження в листуванні або телефонних бесідах відправників та отримувачів інформації.

Монологічні за формальними ознаками твори ЗМК містять прихований діалог. Адже, демонструючи свою систему поглядів, журналіст пропонує її як версію суб'єктивної оцінки явищ дійсності, а не як істину в останній інстанції. Відкритість позиції автора дає йому можливість запросити адресата до співпраці в процесі творення дискурсу.

Погляд, який маніфестує активну рівноправну взаємодію, співтворчість адресанта й адресата [11, с. 11; 2, с. 285; 15, с. 106], резюмує такі чинники: 1) інтерпретація дискурсу залежить від волі адресата настільки, що інколи читацьке бачення стає для автора новиною (з огляду на це деякі дослідники вважають за необхідне надати реальному читачеві статусу творця дискурсу [6, с. 353] і навіть усунути від цієї місії автора); 2) автор – "бранець власних думок" [18, с. 94], тому що він має однозначний моністичний досвід на противагу адресатові з його плюралістичним досвідом [7, с. 20–21]; 3) майже всі властивості дискурсу певним чином детерміновані різними виявами фактора адресата [9, с. 17–19; 4, с. 4–5]. Протилежний (традиційний) погляд визнає образ автора домінантою в корелятивній парі "автор-адресат" [16; 7], ґрунтуючись на фіксації однобічного зв'язку текстової комунікації, а звідси – певної авторитарності автора, часткової асиметричності процесів продукування і сприйняття дискурсу, що обмежує можливості окремого читача, не применшуючи переваг сукупного адресата [3].

Методологія першої позиції нам видається більш виваженою, оскільки на комунікаційній осі "мовець – дискурс – реципієнт" спостерігається процес постійної взаємодії. З одного боку, маємо вектор, спрямований на задоволення очікувань адресата, подолання ентропії, поповнення або актуалізацію базових інтелектуальних даних реципієнтів. З іншого боку, зустрічний вектор – носій прагнення адресата передбачити, прогнозувати повідомлення [10, с. 60–61]. Необхідною умовою, за відсутності якої вектори стануть різноспрямованими, є пресупозиція спільної денотативної атмосфери й адекватного володіння мовою. Ці два моменти в німецькій комунікативістиці позначаються терміном "горизонт" кожного з мовців. Чим ближчі горизонти, тим імовірніше на перетині їх виникає адекватна реакція адресата. У горизонт автора входить прогнозування цієї реакції.

IV. Висновки

Феномен постійної взаємодії образів автора й адресата детермінований пресупозиційною соціально-культурною матрицею – квінтесенцією соціальної свідомості. Вона контролює їх діяльність у процесі "спілкування" з дискурсом. Дискурс – предмет творчості і автора, і адресата. Ролі в

цьому процесі чітко розподілені: з одного боку, кодування реальної дійсності (реальної картини світу) і моделювання персонального образу дійсності, з іншого – декодування персонального образу дійсності, або персональної картини світу, і реставрація реальної дійсності. Хоча тут, напевно, краще говорити про знову ж таки образ реальної дійсності, оскільки навколишній світ без суб'єкта, який пізнає його, є певною мірою ноуменом, і в процесі пізнання кожний суб'єкт вносить у цей образ щось своє. Маємо ще один аргумент на користь гіпотези про синкретичну єдність образів автора та адресата.

Комунікаційну триаду першим виявив Аристотель. Він зазначив, що “мовлення складається з трьох елементів: самого мовця; предмета, про який він говорить, і особи, до якої він звертається” [1, с. 15]. Ця загальна модель комунікації знаходить відображення в сучасній науковій парадигмі. “У теорії масової комунікації, – зазначає В. В. Різун, – класичною є така система,.. в основі якої лежать суб'єктно-об'єктні зв'язки (комунікант як суб'єкт виконує активну роль у спілкуванні, комунікат як об'єкт виконує пасивну роль у спілкуванні й залежить від комуніканта): комунікант – повідомлення (висловлювання) – засоби спілкування – комунікат – (ефективна) реакція комуніката. Класична система масової комунікації відображає природу масового спілкування, суть якої полягає в тому, що комунікант завжди воліє до “підкорення” комуніката, отримання *ефекту порозуміння, згоди...*” [12, с. 24]. Взаємодія журналіста й аудиторії здійснюється навколо й з приводу центрального елемента інтерактивного процесу комунікації – публіцистичного дискурсу. Дискурс є об'єднувальною ланкою під час налагодження контакту між суб'єктами комунікаційного процесу, повноправним учасником спілкування автора з адресатами.

З огляду на викладене визначаємо комунікаційну систему як сукупність комунікаційних засобів взаємодії образів автора й адресата в дискурсивному просторі.

Список використаної літератури

1. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель. – 2-е изд., перераб. – Москва : Лабиринт, 2005. – 256 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с. – (Из истории советской эстетики и теории искусства).
3. Воробьёва О. П. Текстовые категории и фактор адресата / О. П. Воробьёва. – Киев : Вища школа, 1993. – 200 с.
4. Гончарова Е. А. Категории *автор-персонаж* и их лингвостилистическое выражение в структуре художественного текста (на материале немецкоязычной прозы) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Евгения Александровна Гончарова. – Ленинград, 1989. – 41 с.
5. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – Москва : Прогресс, 1989. – 312 с.
6. Золян С. Т. Семантические аспекты поэтики адресата / С. Т. Золян // Res Philologica : сб. ст. / под ред. Д. С. Лихачёва. – Москва ; Ленинград : Наука, 1990. – С. 351–356.
7. Кондаков И. В. К поэтике адресата (в контексте идей академика Г. В. Степанова / И. В. Кондаков // Res Philologica : сб. ст. / под ред. Д. С. Лихачёва. – Москва ; Ленинград : Наука, 1990. – С. 18–29.
8. Конечкая В. П. Социология коммуникации : учебник / В. П. Конечкая. – Москва : Междунар. ун-т бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
9. Молчанова Г. Г. Семантика художественного текста (импликативные аспекты коммуникации) / Г. Г. Молчанова. – Ташкент : Фан, 1988. – 163 с.
10. Норман Б. Ю. Синтаксис речевой деятельности / Б. Ю. Норман. – Минск : Вышэйш. школа, 1978. – 151 с.
11. Прозоров В. В. Читатель и литературный процесс / В. В. Прозоров. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1975. – 211 с.
12. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підруч. для студ. галузі 0303 “журналістика та інформація” / В. В. Різун. – Київ : Просвіта, 2008. – 260 с.
13. Романчук О. К. Системний аналіз у журналістиці : навч. посіб. / Олег Романчук. – Львів : Універсум, 2008. – 312 с.
14. Семчинський С. В. Загальне мовознавство : підруч. для студ. філол. факультетів ун-тів / С. В. Семчинський. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : ОКО, 1996. – 416 с.
15. Степанов Г. В. Единство выражения и убеждения (автор и адресат) / Г. В. Степанов // Язык. Литература. Поэтика : сб. работ. – Москва : Наука, 1988. – С. 106–124.
16. Храпченко М. Б. Художественное творчество, действительность, человек / М. Б. Храпченко. – Москва : Сов. писатель, 1982. – 416 с.
17. Шкондин М. В. СМИ как коммуникативная система [Электронный ресурс] / М. В. Шкондин // Вестник Московского университета. Серия 10: Журналистика. – 2002. – № 1. – Режим доступа: http://infoculture.rsl.ru/donArch/home/news/dek/2002/05/2002-05_r_dek-s3.htm.
18. Эко У. Заметки на полях “Имени розы” / Умберто Эко // Имя розы / Умберто Эко. – Минск : Кн. палата, 1989. – С. 427–467.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2014.

Супрун Л. В. Коммуникационная система как объект исследования

В статье сделана попытка дефинировать понятие “коммуникационная система”. Рассмотрены критерии различения коммуникационных систем, а также их конституционных признаков. Особенное внимание обращено на целостность системы СМК, которая достигается путем информационного взаимодействия (непосредственного или скрытого) всех сфер духовной и практической деятельности социума.

Ключевые слова: коммуникационная система, целостность, адресант, дискурс, адресат.

Suprun L. The Communicative System as the Study Object

In the article it has been done the attempt to give the definition to the concept of “the communicative system”. It was indicated that the modern cognitive status of the system in general reproduces the notion “the hierarchically organized and to the certain extent arranged the integrality of interconnected elements” It was also examined the distinction criteria and the definite features of the communicative system which are distinguished by three criteria: 1) the purpose; 2) the communicative tools; 3) the channel of transmission and reception information. It had been identified the constitutive features of the communicative system such as an objectivity, a structural and an integrality.

It was paid special attention on the entirety of the communicative system that is reached by the way of informational interaction (direct or hidden) in all spheres of the spiritual and practical activity of society. It was noticed that a wide and ramified totality of the informational relation in society provide an exchange of the information between different individuals, subjects which take part in the process of economical, political and cultural life of society and ect. It was emphasized that the communicative system forms an informational mechanism and processes of the perpetual transition of the individual and spiritual products in collective and social that abruptly has a nature of direct interaction and can be noticed in the correspondence or in the telephone conversations of a sender and a receiver’s information.

It was also concluded that the monological for its features works of mass media have a hidden dialogue.

Showing its a belief system, a journalist offers it as a version of the subjective evaluation, phenomena, but not as the truth in the last resort. Honesty of the author’s position gives him an opportunity to invite the addressee to the collaboration of the process of creation the discourse. It was also clarified that the interaction between a journalist and an audience is implementing around and on the reason of a central element of the interactive communicative process – a publicist discourse. That’s why the communicative system is defining as a totality of the communicative tools of the author and addressee’s interactive images in the space of the whole discourse.

Key words: the communicative system, the unity, a sender, a discourse, an addressee.